

KATTENBURGERHOVEN

Dwelling Graduation Studio: Dutch Housing Studio (2016-2017)
Studio Kattenburg

P4 reflectie rapport:

Romy Dekker
4084136
R.C.M.Dekker-1@student.tudelft.nl

Docenten:

Theo Kupers
Pierijn van der Putt
Ferry Adema

Externe examiner:

Huib Plomp

De relatie tussen het onderwerp van de afstudeer studio en het gekozen onderwerp van de student

Kattenburg, een woonwijk die zich bevindt aan de oostzijde van Amsterdam centrum, is voor en door de 'Dutch Dwelling Studio' gekozen als afstudeer-locatie voor dit semester. De woonwijk is heropgebouwd in de jaren '70 van de vorige eeuw en daarbij zeer ruim opgezet. Dat maakte het een interessante case om het onderwerp van de studio op uit te voeren: het aantal woningen met 200% verdubbelen. Onderzoek naar hoe deze verdubbeling (verdichting) toegepast kon worden en een analyse van de wijk zelf werden allereerst uitgevoerd en vormden de basis van de persoonlijke afstudeerrichting. Uit deze onderzoeken ontstond een concept voor het stedenbouwkundige plan waarbij nieuwbouw wordt geplaatst op de open plekken in de wijk en zoveel mogelijk de bestaande bebouwing bespaard blijft. Slechts op de kop van Kattenburg is de bestaande bebouwing zo ongunstig gesitueerd dat die plaats maakt voor nieuwbouw.

Tijdens de intense onderzoeksperiode in MSc3 kwam een aantal punten aan het licht dat belangrijk was om mee te nemen naar de volgende fase: de ontwerpfase. Een bijzonder kenmerk van Kattenburg is hoe de ruimte binnen de bebouwing zo open en groen is. Daarbij is de locatie in het centrum een enorm gewilde plek om te wonen. De woningen zijn bovendien zeer ruim en goedkoop, waardoor de huidige bewoners er erg graag blijven. Helaas heeft dit laatste positieve punt ook een nadelig punt. Van de huidige bewoners is een kwart 65-plus. Zij zitten in deze voor hun ideale gelijkvloerse, maar enigszins te grote woningen en houden daarbij de woningen bezet voor de jongere gezinnen. Maar de ouderen kunnen nergens in de buurt een meer geschikte woning (kleiner, gelijkvloers, toegankelijk) vinden voor een goede prijs. Nu blijkt dit niet alleen in Kattenburg te spelen, maar in geheel Amsterdam en Nederland is er een stijgende vraag naar een- en tweepersoons woningen en door de vergrijzing met name voor ouderen. Dit feit gaf ertoe leiding dat ik voor mijn afstuderen besloot om op de kop van Kattenburg nieuwbouwwoningen te ontwerpen voor ouderen.

De relatie tussen het project en de bredere sociale context

Niet alleen in Kattenburg, maar in geheel Amsterdam en Nederland, blijkt voor ouderen een tekort te zijn aan geschikte woningen, in o.a. diversiteit, betaalbaarheid, grootte en toegankelijkheid. De vergrijzing die de komende jaren zal blijven stijgen speelt door de hoge gemiddelde leeftijd van bewoners een belangrijke rol in Kattenburg, maar ook door heel Nederland. Hiermee is het ontwerpproject relevant op grotere schaal dan alleen in Kattenburg. Daarbij speelt het onderwerp 'ouderenhuisvesting' in op de situatie waarin vele ouderen zich tegenwoordig bevinden, namelijk dat verzorgingshuizen verdwijnen door financieringsveranderingen in het zorgstelsel en dat de drempel om te worden toegelaten in een verpleeghuis zeer hoog ligt. Ook heeft de overheid sinds 2015 haar verantwoordelijkheid in financiering gedeeltelijk afgedragen naar de gemeenten, waardoor de nadruk meer kwam te liggen op financiering in de ondersteuning van de zelfstandigheid van ouderen. Er wordt van de ouderen verwacht dat ze langer zelfstandig wonen en bovendien willen zij zelf ook graag zelfstandig kunnen zijn. Toch komt er een moment dat dit voor de ouderen niet meer verantwoord is. Zo bracht afgelopen 5 oktober een aantal kranten onder de aandacht dat 80.000 dementerenden alleen thuis wonen (nrc.nl). Velen blijven eenzaam binnen en verliezen langzamerhand het contact met de omgeving, of erger, worden een gevaar voor zichzelf. Tegenover de gewenste zelfstandigheid brengt de vergrijzing juist een steeds grotere vraag naar specifieke zorg-woonruimte, met name voor de psychische zorg.

Onderzoeksproces - ontwerpproces

Nadat duidelijk werd dat ik me ging richten op het ontwerpen van ouderenwoningen, kwam een aantal vragen op: allereerst, wat kenmerkt de ouderen? En, wat kenmerkt ouderenwoningen? Hoe staan de woningen in relatie tot zorg? Deze vragen brachten de zeer interessante literatuur "De architectuur van de ouderenhuisvesting" van Noor Mens en Cor Wagenaar naar voren. De schrijvers beschreven dat de ontwikkeling van de typologie van moderne ouderenhuisvesting, de gebouwde huisvesting van na de Tweede Wereldoorlog, afhankelijk is van vier punten: de maatschappelijke positie van ouderen, het organiseren van de zorg, het financieren van de zorg en de wetgeving. Dit heb ik verder onderzocht door de vier punten nader te bekijken en ontwikkelingen op een rij te zetten. Mijn onderzoek tijdens MSc3 richtte zich dus op *de ontwikkeling van de typologie van ouderenhuisvesting, bepaald door de maatschappelijke positie van ouderen, het organiseren van de zorg, de financiering van de zorg en de ambtelijke en politieke kaders*. Gericht op mijn ontwerp in MSc4 voor de ouderenhuisvesting in Kattenburg is een vervolgvraag zeer interessant: *Hoe staat Kattenburgerhoven in de ontwikkeling van ouderenhuisvesting? Wat is de maatschappelijke positie van ouderen nu en in de (nabije) toekomst? Hoe wordt de zorg voor ouderen nu en in de toekomst georganiseerd en gefinancierd? Hoe is de wetgeving voor de ouderen en ouderenhuisvesting nu en in de toekomst? Men is er achter gekomen dat dé oudere niet bestaat en zeer divers is in woonwensen. Ook is te zien hoe ouderen steeds mondiger en zelfstandiger worden en moeten zijn, dat de overheid de zorg, met name door vergrijzing, steeds moeilijker kan financieren, dat wetten hiervoor aangepast moeten worden en hierdoor het zorgstelsel sinds 1 januari 2015 hevig is omgegooid. Oftewel, welke middelen zet de architect in om geschikte architectuur voor ouderen te maken? Welke kenmerken maken mijn ontwerp een (verbeterd) vervolg in de reeks van de geschiedenis?*

Ondanks dat het onderzoek veel tijd (en wat vertraging in het ontwerpproces) kostte, was het zeer waardevol om deze gedaan te hebben. Het onderzoek zette een sterke basis voor de ontwerpkeuzes die aan bod kwamen. Hoofdthema's voor het ontwerp waren "zelfstandigheid" en "diversiteit". Zelfstandigheid, maar eenzaamheid voorkomen. Wat stimuleert zelfstandigheid? Bijvoorbeeld toegankelijkheid (minimale maten voor doorgangen, drempelloze woningen), comfort en voorzieningen van woning, gebouw en omgeving. Maar ook het spontane contact met de burens die zo ongeraagd mogelijk een groot deel van de mantelzorg op zich nemen en zorgen voor gezelligheid. Het gebouw had dus plekken nodig in gemeenschappelijke ruimtes waar ontmoetingen zouden kunnen plaats vinden. De "gang", de verkeersroute, werd daardoor een belangrijk onderdeel van het ontwerp. Wat is bijvoorbeeld een goede breedte van de gang? Hoe zien de ontmoetingsplekken er uit? Onderzoek van Heren5 beschreef dat juist de 'toevallige ontmoetingen' in de rondgang buiten de woning zorgde voor een gewenst contact tussen ouderen. Er blijkt niet zozeer een wens naar ontworpen verblijfsruimten te zijn, maar eerder naar ruimte waar in de voorbijgang een praatje gemaakt kan worden. Bijvoorbeeld wanneer de bewoner voor de woning kan zitten of de planten kan verzorgen terwijl de buurman voorbij loopt. Om deze reden heb ik de gangen ontworpen met plekken waar de bewoner een eigen invulling aan kan geven. Voor een aantal woningen is per verdieping bijvoorbeeld een houten element geplaatst dat kan worden geïnterpreteerd als zitbank of plek om een bloempot op te zetten. Maar ook de relatie tussen woning en de verkeersroute speelde een grote rol. De ontwerpkeuzes werden gericht op het stimuleren van een sterke sociale controle en sociale cohesie van de bewoners, bijvoorbeeld door een zeer transparante gevel te toe te passen bij de woningen. Het gebruik van dubbele deuren geeft een informeel karakter aan de entree van de woningen. Dit verbloemt het nut van de dubbele deuren in het gebruik met een brancard bed. Het plaatsen van een verblijfsruimte achter de gevel versterkt de relatie tussen de woning en de gang nog eens. Licht en groen bevorderen daarbij het welzijn van ouderen, zeker voor (beginnend) dementerenden. De keuze voor het gebruik van materialen als glas en hout waren daardoor snel gemaakt en gaven het binnenterrein van het bouwblok een open, maar toch intiem karakter. Dat, terwijl de bakstenen gevel aan de buitenzijde van het blok meer passen bij de Amsterdamse gevels, met name van de Piet Hein Kade. Net als in Kattenburg zelf verwacht men waarschijnlijk niet een zeer open

en groen karakter te vinden. Ook liet het onderzoek zien dat de vergrijzing rond 2040 langzaam tot een stop zal komen. De bevolkingssamenstelling is dan tot een balans gekomen. Mogelijk is dat de veel gebouwde ouderenwoningen tegen die tijd in overvloed zijn en dat niet alle woningen meer door alleen ouderen gebruikt zullen worden. Daarom was voor het ontwerp ook erg belangrijk dat de woningen geschikt zijn voor andere doelgroepen. Door de woningen vooral niet het karakter van de institutionele zorgwoningen te geven, met aan weerszijden van een corridor dichte gevels die toegang bieden naar de woningen, maar van moderne, diverse, transparante een- en tweepersoons woningen die toch zorg-toegankelijk zijn, zijn de woningen levensloopbestendig geworden.

Het lastigste van het ontwerpproces was de zoektocht naar een gebouwworm. Met de tijdens de P2-presentatie opgestelde ideeën voor vorm bleken me in de MSc4 fase wat tegen te werken. In combinatie met een draagconstructie en het nuttig plaatsen van parkeerplekken waren schuine hoeken in de gebouwwormen in eerste instantie moeilijk toe te passen. Bovendien waren de schuine vormen niet net zo sterk gebaseerd op een onderzoek zoals de eerder beschreven ontwerpkeuzes. Dat vroeg om een betere onderbouwing. Hiervoor ben ik meer naar de bebouwing in de omgeving gaan kijken. Uiteindelijk bleken twee vierkante bouwblokken in het verlengde van een bouwblok aan de overzijde van de Kattenburgerstraat meer dan logisch op de locatie en zijn de schuine vormen aan de kant geschoven. Parkeerplaatsen pasten zeer goed onder de blokken en er ontstond een zeer rationele draagstructuur met een stramien van 8,1x8,1 meter. Een van de bouwblokken heb ik uitgewerkt voor de ouderenhuisvesting. Toen de bouwworm gekozen was volgden andere producten als de plattegronden en doorsnedes sneller.

In het ontwerpproces hebben deadlines me enorm geholpen om knopen door te hakken en onderdelen uit te werken tot op een zeker presentabel niveau. Als de tijd richting een presentatie begint te dringen is er geen meer om lang te twijfelen over een bepaald onderdeel. In veel gevallen heb ik na de presentatie opnieuw aanpassingen gedaan, logisch, dat is het nut van de presentaties en de reacties van docenten. Maar in alle gevallen waren onderdelen nooit zo ver uitgewerkt geweest op een bepaald moment als de presentatie-momenten er niet waren geweest. En bij elke presentatie zijn verschillende onderdelen sterker uitgewerkt. Daarom ben ik een groot voorstander van presenteren in het vakgebied bouwkunde, ook al is het een spannend onderdeel.

Methode

Allereerst begon de afstudeerstudio met het doen van onderzoek. Zoals ik eerder schreef startte ik een individueel onderzoek naar ouderenhuisvesting en in groepsverband werd een stedenbouwkundig onderzoek voor Kattenburg gemaakt. Het groepsonderzoek was vooral richtinggevend voor keuzes die ik maakte op grote schaal (1:1000) tijdens MSc3, zoals waar nieuwbouw zou komen en waar gesloopt zou worden. Vervolgens werkten we naar schalen op gebouwniveau (1:200/1:100) en detail (1:5) in MSc4. Deze manier van werken vind ik zeer goed werken. Toch vond ik in dit proces dat het groepswerk van MSc3 lang duurde en de groep op grote schaal bleef werken. Hierdoor werd het ontwerp voor het uiteindelijk te kiezen gebouw langer uitgesteld. De nadruk lag iets te sterk op stedenbouw naar mijn mening. De individuele studie leverde voor mijn ontwerp daarentegen een zeer sterke onderbouwing op tot op detailniveau, doordat ik een goede samenhang had tussen onderzoeksonderwerp en de opgestelde ontwerppoging. Liever had ik het onderzoek eerder afgerond, zodat ik in eerder stadium gebruik kon maken van de conclusies die ik had, maar voor het uiteindelijke resultaat is het ontzettend nuttig geweest.

Zowel mijn onderzoek naar ouderenhuisvesting als referentiebeelden van allerlei sociale woningbouw projecten leverden inspiratie om te ontwerpen. Daar heb ik dan ook veel gebruik van gemaakt. Door af te

wisselen in schaalniveaus (van 1:100/200 naar 1:20 en 1:5), kon ik het grote geheel soms even laten voor wat het was en vervolgens de kleine stukjes toepassen in grotere vorm. Dit hielp me voorkomen dat ik op sommige punten te lang vast zat in het ontwerpproces en te kiezen voor onder andere materialen. Ook kon ik op die manier, ondanks dat ik wat achterstand had, blijven meepraten met de medestudenten en van hen leren. Tijdens het ontwerpen heb ik gebruik gemaakt van vooral schetspapier en computer tekeningen. Door middel van schetsen kon ik snelle onderzoeken doen, zoals voor het gevelbeeld, waarvan ik de beste schetsen kon uitwerken in de computer. Ook hielpen de schetsen tijdens besprekingen, maar toch lag altijd meer nadruk op de tekeningen die het meest waren uitgewerkt. Les hieruit is daarom dat schetsen het beste voor eigen gebruik kunnen blijven en dat onderwerpen die besproken moeten worden tijdens begeleidingen netjes uitgewerkt moeten zijn. Daarnaast was maquette maken mijn manier om redelijk snel het beeld in 3D te weergeven. Hiermee kon ik de verschillende fases die ik heb doorlopen in het vormen van gebouwmassa duidelijk zien. Het ontwerp van de binnenzijde van mijn bouwblok was het makkelijkst de verbeelden in een 3D model, zodat er heel snel kleine (vrij gedetailleerde) aanpassingen gedaan konden worden, die niet zo snel aan te passen zijn in een maquette. Ook kon gemakkelijk een doorsnede van het model genomen worden op verschillende punten.

Zeer interessant aan de studio Dutch Dwelling was dat het duidelijk werd dat woningbouw ontwerpen niet alleen draait om de woning zelf. Het gaat om het ontwerpen van een totale leefomgeving. De sociale context speelt daarin naar mijn idee de grootste rol. Bijvoorbeeld: wat is de doelgroep, wat zijn hun wensen en welke middelen zet ik daarvoor in? Hiervoor is dus niet een antwoord de juiste. Op mijn beurt heb ik ouderenhuisvesting en daarbij een zo geschikt mogelijke leefomgeving ontworpen dat zich afspeelt in het centrum van Amsterdam, Kattenburg.